

Ondergesneeuwde sporen*Een andere visie op arbeid en burgerschap*

Dirk Diels, Acco, 1996

In dit lijvige essay houdt de sociaal-filosof Dirk Diels vanuit een kritische benadering van de 'economistische' maatschappij een warm en overtuigend pleidooi om het begrip 'arbeid' een nieuwe inhoud te geven. Hij wil dit verschaald begrip verruimen tot nieuwe, participatieve en autonome arbeidsvormen. Daarbij probeert hij in het bijzonder een rode draad te trekken tussen de soms ondergesneeuwde ideeën van Hannah Arendt, André Gorz, Guy Aznar, T.H. Marshall, Anthony Giddens, Ulrich Beck, Raf Janssen en Philippe Van Parijs. Uit deze opsomming kan men onmiddellijk twee zaken afleiden. Vooreerst is het duidelijk dat de auteur zich niet beperkt tot een eenzijdige benadering van het arbeidsvraagstuk, maar dit situeert in een breder cultureel-filosofisch en politiek discours. Daardoor trapt hij niet in de 'economische' val die arbeid reduceert tot formele, heteronome, productionistische arbeid, maar herplaatst hij arbeid als maatschappelijk ordeningsinstrument. Verder duidt zijn referentiekader ook aan dat de auteur een perspectief nastreeft waarbij voorstanders van radicale arbeidsherverdeling en voorstanders van het basisinkomen mekaar kunnen vinden. Dirk Diels maakt vooreerst een analyse van de huidige crisis van ons arbeids- en maatschappelijk bestel. Deze analyse is op zich niet nieuw maar wel helder beschreven. De schrijver vertrekt van de toenemende globalisering en individualisering doch breekt direct deze ogenschijnlijke tegenstelling open door dieper in te gaan op onze unilateraal ingerichte arbeidssamenleving. Deze samenle-

ving verkeert in een vrije val. Het samenspel van diverse processen zoals segmentering, flexibilisering, technologische ontwikkelingen, 'verhaasting' van het productieapparaat en decommodification leidt meer en meer tot een 'jobless', zelfs 'jobloss society'. De formele, beloonde arbeid is voorbehouden voor een steeds kleiner wordende groep van hardlopers. De rest verhuist naar de buitenbaan van de arbeidsmarkt en de samenleving.

Door de verkrumming van de formele arbeid komt ook de verzorgingsstaat op losse schroeven te staan. De sociale zekerheid als bindmiddel van deze staat, steunt immers op het traditionele arbeidsethos. Eén en ander heeft voor gevolg dat het verzekerings- en het solidariteitsbeginsel relatief ondoorzichtig wordt en aan rechtvaardigheid inboet. Diels stelt voor een derde beginsel, nl. het billijkheidsprincipe, aan deze grondslagen toe te voegen. Hij treedt daarmee in de voetsporen van Philippe Van Parijs die via een linkse vertaling van het Rawlsisme tot dezelfde conclusie komt. De billijkheid moet iedereen verzekeren van een rechtmatig aandeel in het gemeenschappelijk patrimonium, het door Major Douglas gepromote 'social dividend'. Vandaar kan al gauw de link worden gelegd met het burgerschapsidee. Het burgerschap verdient een positieve, bevrijdende invulling. In dit verband merkt Diels terecht op dat het actueel beleid een sterk disciplinerende toonzetting kent. Burgerschap wordt althans voor de 'zwakkere' groepen op de arbeidsmarkt misbruikt om een paternalistische arbeidsplicht op te leggen. Het is kenmerkend dat de sociaal-democraten terzake een feitelijk front vormen met de neo-conservatieven die het sterk normatief workfare-model aankleven. Op deze problematiek

had de auteur m.i. wat dieper mogen ingaan. De voorbeelden van deze aanpak - niet alleen op werkgelegenheidsvlak trouwens, maar ook op vlak van politiek, veiligheid, verkeer, middelengebruik, bestaansminimum - zijn legio: begeleidingsplannen, PWA's, stadswachten, doorstromingscontracten, de opgelegde definitie van passende arbeid als centraal criterium in de werkloosheidsverzekering, integratiecontracten e.d.m. Ik treed Diels' vaststelling bij dat de sociaal-democraten zich per se een nieuwe flinkheid willen aanmeten waardoor zij paradoxaal genoeg hun prioritaire doelgroep alsmar meer stigmatiseren en 'onvrij' maken. Burgerzin krijgt inhoud, burgerschap niet of nauwelijks. Vertrekkend vanuit deze pluriforme analyse pleit de auteur voor de waardering van alle arbeid. Hij grijpt hierbij in eerste instantie terug naar het gedachtengoed van Arendt die drie soorten arbeid onderscheidt: formele arbeid, autonome (zorg)arbeid en maatschappelijk participatieve arbeid. Daarmee treedt hij ook in de leefwereld van de Franse filosoof Gorz binnen met wie hij een flink eind meespoort. Gorz hemeemt grotendeels Arendts begrippenkader en wil de heteronome arbeidssfeer ondergeschikt maken aan de autonome. Dit kan z.i. enkel bereikt worden door een drastische arbeidsherverdeling. De terugdringing van de formele arbeidstijd veroorzaakt een uitbreiding van het niet-economische arbeidsveld. Wel staat Gorz voor de ontlening van het economisch burgerschap aan de deelname in de heteronome arbeid, die hij ziet als een noodzakelijkheid om de maatschappij te doen draaien. Als tegenprestatie heeft de burger dan recht op een gemeenschapsinkomen. Hier wisselt Diels evenwel van spoor met Gorz omdat hij meer belang

hecht aan de niet-economische arbeids sfeer. De formele arbeid kan niet als louter ordeningsinstrument gelden. Dergelijke opvatting wordt ook verdedigd door de Nederlandse socioloog Raf Janssens die pleit voor een verloning van alle maatschappelijke arbeid. Diels wil dan ook institutionele voorzieningen creëren om deze niet-economische activiteiten te verlonen. Dit kan bereikt worden door een burgerschapsinkomen, een variant van het basisinkomen. Door dit inkomen wordt elke vorm van arbeid gesalarieerd. Tevens ontleent men er zijn status als volwaardig burger aan. In die zin versterkt het burgerschapsinkomen het staatsmodel van de participerende democratie en draagt het bij tot de positieve vrijheid. Het mobiliserend perspectief dat ten slotte in het boek wordt aangereikt, steunt op korte termijn op twee verwante beleidspistes. De eerste piste heeft betrekking op een radicale arbeidsherverdeling, een 'collective downshifting' in de woorden van de Amerikaanse econome Juliet Schor. Deze arbeidsherverdeling moet gekoppeld worden aan een tweede cheque-formule of een werkverdelingsverzekering, als een soort geconditioneerde vorm van het basis-, c.q. burgerschapsinkomen. De tweede piste voorziet in een loskoppeling van de sociale uitkeringen van de paternalistische arbeidsplicht. De uitkerings-trekker moet meer eigen keuzes kunnen maken in een nauwelijks geconditioneerde context. Via beide kanalen worden zo geleidelijk grotere vrijheidsgraden ingebouwd die de autonome arbeid zullen bevorderen en op termijn de grondslag leggen voor een veralgemeend burgerschapsinkomen. Dit sluit aan bij de tendens van institutionele reflexiviteit zoals

Giddens en Beck die schetsen.

Bij deze benadering die ik grotendeels kan bijtreden, stellen zich toch een aantal kanttekeningen. Vooreerst onderkent de auteur te weinig dat Giddens' structuratietheorie - die hij in zijn analyse op de verzorgingsstaat betrekt - ook opgaat voor de arbeid zelf. Er is niet alleen een evolutie tot verkrumming van de formele arbeid doch deze arbeid kent terzelfdertijd ook (lichte) implosies; uithollingen van binnenuit. Denken wij maar aan de ontwikkeling van de social profit-sector, de sociale of solidaire economie, de PWA-activiteiten, de mogelijkheden voor werklozen om autonome arbeid, ontwikkelingshulp of vzw-bijstand te verrichten, bepaalde wettelijke erkenningen van vrijwilligerswerk e.d.m. Deze ontwikkeling die arbeid 'verrijkt', doet geen afbreuk aan - maar versterkt zelfs - de noodzaak om het begrip 'arbeid' ruimer te zien. Ik wil er enkel mee aangeven, in tegenstelling tot Gorz, dat het weinig relevant is onder welke arbeidsvorm de activiteit zich beweegt voor zover deze situering uitgaat van een reële keuzevrijheid. Niet alleen kan men zo van binnenuit de economie hereconomiseren zoals Raf Janssen stelt, maar in dezelfde termen ook het werk herwerken.

Verder moet ook de stelling gerelativeerd worden dat een activerend arbeidsmarktbeleid noodzakelijkerwijze disciplinerend is. Dit is enkel het geval wanneer dit beleid, zoals dit zich thans vooral voordoet, uitsluitend gericht is op de aanbodzijde, m.a.w. (on)rechtstreeks de werklozen culpabiliseert voor hun toestand en hen aanmaant om hieraan iets te doen. Het activerend karakter kan evenwel ook positief aangewend worden. Laat de werklozen hun uitkering 'meene-

men' in de door hen gekozen heteronome of autonome arbeidsvormen en dergelijk activerend gebruik van uitkeringsgelden zal bijdragen tot hun maatschappelijke emancipatie. Een derde kanttekening heeft betrekking op de bekommernis dat dit nieuwe arbeidsmodel de dualisering niet in stand mag houden. De hiervoor vermelde voorstellen zijn daartoe noodzakelijke maar niet voldoende voorwaarden. Het wegwerken van de dualisering vereist ook een degelijk uitgebouwd en coherent flankerend beleid o.m. inzake onderwijs en vorming, welzijn en cultuur. Ten slotte is er ook enige conceptuele onduidelijkheid met betrekking tot het onderscheid dat de auteur maakt tussen het burgerschapsinkomen en het basisinkomen. Aangezien enerzijds beide inkomens alle vormen van arbeid toelaten alsook de niet-arbeid erkennen en Diels anderzijds de positieve vrijheid voorstaat, lijkt dit onderscheid in de arbeidscontext eerder semantisch. Of niet soms? Deze kanttekeningen nemen niet weg dat het boek uitnodigt tot een diepere reflectie over arbeid en burgerschap. Indien deze reflectie zou leiden tot een gezamenlijk sociaal manifest van de voorstanders van arbeidsherverdeling en de voorstanders van het basisinkomen zoals de in bijlage opgenomen 'Oproep tot debat over een radicaal vernieuwend economisch en sociaal beleid' uitgaande van de Franse MAUSS-groep, zal de auteur m.i. in zijn opzet zijn geslaagd. Daartoe moet in eerste instantie het basisinkomen bespreekbaar worden gemaakt, wat niet direct in de lijn ligt van de contractuele benadering van bijvoorbeeld *Het Sienjaar*.

Fons Leroy